

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นับแต่การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อวันที่ 6 เมษายน พุทธศักราช 2325 โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างบ้านเมืองและทำนุบำรุงพระศาสนาเพื่อเรียกขวัญของประชาชนกลับมาภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาไป ได้มีการสถาปนาพระอารามหลวง ทั้งการสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์วัดโบราณที่ทรุดโทรม¹ นอกจากนี้ ยังทรงชักชวนให้พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์วัดโบราณที่อยู่ใกล้กับวังเจ้านาย หรือนิเวศสถานของเสนาบดีนั้นๆ² ทั้งนี้เนื่องจากเหล่าช่างศิลป์แขนงต่างๆ ที่รวบรวมได้ในช่วงแรกสร้างกรุงนั้นก็ล้วนเป็นช่างกรุงเก่าที่ยังเหลืออยู่ทั้งสิ้น ทำให้ลักษณะศิลปสถาปัตยกรรมพระอารามในพระพุทธศาสนาช่วงรัชกาลที่ 1 และ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น โดยรวมยังคงมีลักษณะที่สืบเนื่องมาจากศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายอยู่มาก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เป็นยุคแห่งการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามทั่วทั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เนื่องด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ ที่สร้างมาตั้งแต่รัชกาลก่อนหน้าได้ทรุดโทรมลงตามกาลเวลาซึ่งสมควรที่จะได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทรงใส่พระทัยในการบริจาคพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมากในการพระศาสนา และตลอดรัชกาลของพระองค์ดูเหมือนว่าจะไม่มีเรื่องใดต้องพระราชอัธยาศัยและใส่พระทัยเป็นพิเศษเท่ากับเรื่องการสร้างและบูรณะพระอาราม³ พระราชศรัทธาดังกล่าวนี้จึงกลายเป็นแบบอย่างที่ทำให้เหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนเสนาบดีข้าราชการและคหบดีทั้งหลาย ได้ปฏิบัติตาม จนเป็นที่กล่าวขานกันในชั้นหลังว่า ในรัชกาลที่ 1 ใครเป็นทหารก็โปรด ในรัชกาลที่ 2 ใครเป็นกวีก็โปรด ในรัชกาลที่ 3 ใครสร้างวัดก็โปรด⁴ วัดที่ได้สร้างและปฏิสังขรณ์ขึ้นแล้วนั้น ก็มักได้ถวายเป็นพระอารามหลวง ทั้งเพื่อโดยเสด็จพระราชกุศลและเพื่อเป็นเกียรติยศแก่ตัวผู้สร้างตลอดจนวงศ์ตระกูล

วัดอารามมากมายที่มีการสร้างและปฏิสังขรณ์ขึ้น ในรัชกาลที่ 3 นี้ มีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่นแตกต่างจากสถาปัตยกรรมในรัชกาลก่อนๆ หลายประการ โดยเฉพาะรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมที่นำเอาอิทธิพลศิลปะจีนซึ่งเป็นของแปลกใหม่มาผสมผสานเข้ากับสถาปัตยกรรมไทยแบบดั้งเดิม กลายเป็นสถาปัตยกรรมไทยที่มีรูปแบบงดงามและแปลกตาว่าที่เคยมีมา ซึ่งเรียกกันในชั้นหลังว่า “ศิลปะแบบพระราชานิยมในรัชกาลที่ 3” ในขณะเดียวกันนอกเหนือจากสถาปัตยกรรมแบบพระราชานิยมแล้ว ยังคงมีความนิยมในการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิมที่สืบเนื่องมาแต่รัชกาลก่อนๆ อยู่ โดยลักษณะศิลปะแบบดังกล่าวนี้มีชื่อเรียกในชั้นหลัง

¹ ม.ร.ว.เม่งน้อย สักดิ์ศรี, มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), 2537), หน้า 9.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ ไชแสง สุชะวัฒน์, วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 10.

⁴ กรมศิลปากร, ตำนานวัดอุสถานต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา และกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระบรมราชชนนีพันปีหลวง / โดย ผู้แต่งเก่ามา, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป, 2530), หน้า 26.

เพื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดปะแบบพระราชนิคมว่า “ศิลปะแบบประเพณีนิยม” ซึ่งแม้ว่าโดยทั่วไปจะมีลักษณะแบบดั้งเดิมดังกล่าว แต่ก็มีการพัฒนาารูปแบบทางสถาปัตยกรรมบางประการ จนเกิดเป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างออกไปจากสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีนิยมในรัชกาลก่อนๆ อย่างชัดเจน

กล่าวได้ว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว งานช่างไทยโดยเฉพาะสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง การที่งานซ่อมสร้างพระอารามหลวงในรัชกาลนี้เป็นการสร้างสรรค์โดยบุคคลที่มีฐานานุศักดิ์แตกต่างกัน คือ พระมหากษัตริย์, พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ประกอบกับรูปแบบทางศิลปะที่แตกแขนงออกเป็น 2 แนวทางคือประเพณีนิยมและพระราชนิคม ทำให้เกิดประเด็นคำถามเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างฐานานุศักดิ์ของผู้ซ่อมสร้างพระอารามและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ซึ่งนำไปสู่สมมุติฐานเบื้องต้น ว่าพระอารามหลวงที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยผู้สร้างที่มีฐานานุศักดิ์ที่แตกต่างกัน ก็น่าจะมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันตามไปด้วย ประเด็นคำถามดังกล่าวจึงมีความน่าสนใจ ควรค่าแก่การศึกษาค้นคว้าเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในแนวคิดการออกแบบสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงเนื่องในพระพุทธศาสนา ในช่วงยุคทองทางศิลปะครั้งหนึ่งของสมัยรัตนโกสินทร์

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อศึกษาประวัติในการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามตลอดจนปัจจัยต่างๆ อันเป็นมูลเหตุที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงที่สร้างและปฏิสังขรณ์ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
- 1.2.2 เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบถึงลักษณะรูปแบบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของสิ่งก่อสร้างสำคัญในเขตพุทธาวาสของพระอารามหลวงที่เป็นกรณีศึกษาที่สัมพันธ์กับฐานานุศักดิ์ของผู้สร้างและปฏิสังขรณ์
- 1.2.3 เพื่อศึกษาหาลักษณะเด่นอันเป็นรูปแบบเฉพาะของสถาปัตยกรรมภายในพระอารามหลวงที่เป็นกรณีศึกษาแต่ละแห่ง

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

- 1.3.1 พระอารามที่ทำการศึกษาเลือกจากพระอารามหลวงในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ที่มีการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 โดยแบ่งประเภทตามฐานานุศักดิ์ของผู้สร้างซึ่งแตกต่างกันเป็น 3 กลุ่ม คือ
  - (1) พระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์
  - (2) พระอารามหลวงที่พระบรมวงศานุวงศ์ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์และได้รับการโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระอารามหลวง
  - (3) พระอารามหลวงที่ขุนนางและข้าราชการสร้างและปฏิสังขรณ์และได้รับการโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระอารามหลวง

- 1.3.2 พระอารามหลวงที่เป็นกรณีศึกษานั้น ปัจจุบันต้องยังคงมีสภาพโดยรวม โดยเฉพาะผังบริเวณเขต พุทธาวาสใกล้เคียงกับสภาพดั้งเดิมในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นส่วนใหญ่ และหากเป็นพระอารามที่ ปฏิสังขรณ์ขึ้นจากวัดโบราณ จะต้องได้รับการซ่อมแซมและปรับเปลี่ยนผังบริเวณรวมทั้งวัดอุสถาน ต่างๆเป็นส่วนใหญ่ในการปฏิสังขรณ์ครั้งรัชกาลที่ 3 นั้นเอง
- 1.3.3 การศึกษาในรายละเอียดของงานสถาปัตยกรรม แบ่งเป็นประเด็นต่างๆ ได้แก่ ประวัติ และมูลเหตุ ในการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์, ตำแหน่งที่ตั้งและผังบริเวณของพระอารามและผังบริเวณเขต พุทธาวาส รวมทั้งลักษณะทางสถาปัตยกรรมและการตกแต่งองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่างๆ ทั้งภายนอกและภายในของอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส ซึ่งในการวิจัยนี้เน้นเฉพาะอาคารประเภท พระอุโบสถ พระวิหาร และการเปรียญ ส่วนอาคารและสิ่งก่อสร้างอื่นๆที่ปรากฏภายในเขต พุทธาวาส อาทิ พระเจดีย์, ศาลาต่างๆ รวมทั้งกำแพงและซุ้มประตูทางเข้าเขตพุทธาวาสนั้นจะ กล่าวถึงแต่โดยสังเขป

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

- 1.4.1 การเก็บข้อมูล คือการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นในรูปแบบต่างๆ เพื่อใช้เป็นข้อมูลดิบในการวิเคราะห์ เปรียบเทียบและสนับสนุนซึ่งกันและกัน ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาแบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ
- (1) ข้อมูลภาคเอกสาร ซึ่งได้มาจาก หนังสือต่างๆ บันทึก จดหมายเหตุ พงศาวดาร งานศึกษาวิจัย บทความ วารสารต่างๆ ตลอดจนเอกสารที่เกี่ยวข้อง
  - (2) ข้อมูลภาคสนาม คือข้อมูลจากสถานที่จริง ได้แก่ การบันทึกภาพถ่าย การสำรวจจริงวัด ภาพร่าง
  - (3) ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เป็นข้อมูลที่ได้จากการสอบถามจากผู้ที่มีความชำนาญ มีความรู้ ความสามารถ และ ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นในการศึกษา
- 1.4.2 การจัดลำดับข้อมูล คือ การนำข้อมูลที่รวบรวมได้ทั้งหมดมาแยกแยะเพื่อจัดหมวดหมู่ เพื่อให้เกิด ความชัดเจนและเป็น โครงร่างโดยสังเขปสำหรับการวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป
- 1.4.3 การวิเคราะห์ข้อมูล คือการนำข้อมูลที่จัดระบบไว้แล้วมาทำการศึกษา เปรียบเทียบ และอ้างอิงกัน และกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล และมีระบบ โดยอาศัยข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ และทางกายภาพ เป็นเกณฑ์
- 1.4.4 สรุปผล คือ การอธิบายผลที่ได้จากการวิเคราะห์ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัยอย่าง ครบถ้วน
- 1.4.5 รูปแบบการนำเสนอ นอกเหนือไปจากการนำเสนอในภาคเอกสารด้วยข้อความ ตาราง และภาพถ่าย แล้ว ยังนำเสนอด้วยการเขียนแบบลายเส้นอันประกอบด้วย ผังบริเวณ ผังพื้น รูปด้าน รูปตัดอาคาร ในส่วนที่จำเป็น ตลอดจน รายละเอียดที่สำคัญ โดยกรณีศึกษาที่จะนำเสนอด้วยแบบลายเส้นนั้น คัดเลือกจากพระอารามอันเป็นกรณีศึกษาที่ได้รับการวิเคราะห์ในแต่ละหมวดหมู่ซึ่งมีลักษณะเด่น ชัดเจน สามารถเป็นตัวแทนของกรณีศึกษาอื่นๆในกลุ่มได้มากที่สุด

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.5.1 ก่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะทางสถาปัตยกรรมของสิ่งก่อสร้างสำคัญในเขตพุทธาวาส อาทิ พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ พระเจดีย์ ของพระอารามหลวง ที่สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ ในช่วงรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งในกรุงเทพฯ และปริมณฑล
- 1.5.2 สามารถใช้การกำหนดรูปแบบการจัดหมวดหมู่ของพระอารามหลวงในรัชการที่ 3 อีกรูปแบบหนึ่ง เพื่อให้ง่ายแก่การทำความเข้าใจรูปแบบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมซึ่งสัมพันธ์กับฐานานุศักดิ์ของผู้สร้างและปฏิสังขรณ์พระอาราม
- 1.5.3 ก่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับแนวความคิดในการออกแบบเขตพุทธาวาสของพระอารามหลวง ในช่วงเวลาดังกล่าว รวมทั้งปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์กับประวัติและมูลเหตุในการสถาปนาและบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามอันนำไปสู่แนวความคิดในการออกแบบ
- 1.5.4 สามารถนำข้อมูลที่ปรากฏในงานวิจัยและผลการศึกษาที่ได้ไปใช้ประกอบในการศึกษาเปรียบเทียบกับงานสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งในรัชกาลก่อนหน้าและรัชกาลให้หลัง รวมไปถึงการศึกษาสถาปัตยกรรมประเภทอื่นๆ ในช่วงเวลาเดียวกัน ได้

1.6 งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยในหัวข้อเกี่ยวข้องกับพระอารามที่สร้างและปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เคยมีผู้ทำการศึกษาไว้บ้างแล้วหลายฉบับ โดยงานวิจัยที่สำคัญซึ่งเป็นแม่แบบสำหรับสำคัญสำหรับงานวิจัยในระยะต่อมา ได้แก่

1. งานวิจัยหัวข้อ **สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** สารานิพนธ์หลักสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูง สถาปัตยกรรมไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2516 โดย รองศาสตราจารย์ สมใจ นิ่มเล็ก
2. งานวิจัยหัวข้อ **วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์** ในปีพ.ศ.2526 โดย ศาสตราจารย์กิตติคุณ ไชแสง สุชะวันนะ

ซึ่งงานวิจัยทั้งสองฉบับ ได้ที่มุ่งเน้นศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบและพัฒนาการขององค์ประกอบสถาปัตยกรรมของสิ่งก่อสร้างภายในพระอารามที่สร้างด้วยศิลปะแบบพระราชนิยมในช่วงรัชกาลที่ 3 เป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยและวิทยานิพนธ์อีกหลายฉบับในหัวข้อที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งมีการกำหนดขอบเขตการศึกษาที่กว้างและแคบแตกต่างกันไป โดยเน้นการศึกษาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเป็นสำคัญเช่นกัน อาทิ **การศึกษาสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส วัดเทพศิรินทราวาสวิหาร** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.2538 โดย วงศ์ฉัตรฉัตรกุล ณ อรุชยา , **การออกแบบสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 (ศึกษาเฉพาะกรณีเขตพุทธาวาสของพระอารามหลวงที่สร้างขึ้นในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์)** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.2546 โคน ฉวีวัตร จินรัตน์ เป็นต้น

1.7 นิยามศัพท์ในการวิจัย

พระอารามหลวง	หมายถึง วัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์ หรือวัดที่พระบรมวงศานุวงศ์, ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและประชาชนทั่วไปสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์แล้วทรงรับไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ ⁵
แบบประเพณีนิยม	หมายถึง รูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมที่ใช้กันมาแต่โบราณและได้รับการสืบทอดมาโดยลำดับ ในที่นี้ หมายถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สืบทอดมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์
แบบพระราชนิยม	หมายถึง รูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมที่มีรายละเอียดการตกแต่งผสมผสานอิทธิพลศิลปะจีน อันเป็นพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3
กระเบื้อง	หมายถึง ลักษณะจำหลังคาสถาปัตยกรรมไทยที่มีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนตลอดผืน โดยไม่ขึ้นหลังคาคลุมเป็นฝ้าไชราพันจากแนวหน้าบันออกมา
กระเบื้องปราง	หมายถึง กระเบื้องดินเผาเคลือบสีเขียว, สีครามหรือสีขาว รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือผืนผ้า ตรงกลางป้านหรือพิมพ์เป็นลวดลายต่างๆมีช่องทะลุถึงอีกด้าน เคมีที่เป็นของทำมาจากเมืองจีน ใช้สำหรับกรุตามใต้พนกระเบื้องและกำแพงแก้ว

⁵ กรมการศาสนา, ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน 4 (โรงพิมพ์กรมการศาสนา: กรุงเทพฯ, 2527), หน้า 5.